

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ג, תשי"ב-תשי"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

התמורות העבריות לפועל המורכב הלועזי

בפרק זה אעסוק בבעית התמורה או התמורות, העומדות לרשות העברי כדי למלא את חסרון הפריפיקסים, התחיליות, בלשונו. אמנם גם בעברית יש תחיליות; אותיות איתן הן תחיליות הבאות בפועל בעתיד, תחיליות משמשות לנו ליצירת הבניינים נפעל והתפעל, וגם אותיות בכלים הן תחיליות המצטרפות לשם בתור סימני-יחס. לא באלה אנו עוסקים כאן; אנו דנים בתחיליות, שאני מציע לכנותן בשם: תחיליות מתארות.

פריפיקסים אלו מצויים בשמות ההודו-אירופיות, על-פי רוב בפעלים, אך גם בשמות-עצם ובשמות-תואר. כתוארי-הפועל האחרים מוסיפות התחיליות המתארות תיאור על הפעולה או על התכונה המובעת במלה, שבראשה הן באות. למען הדיוק עליי לציין, כי בכמה שפות (באנגלית ובגרמנית, למשל) יש פעלים מורכבים רבים, שבהם אין מלת-התיאור דבוקה בראש הפועל, אלא באה אחריו ואף נפרדת ממנו ע"י מלים אחרות במשפט: to take over בניגוד ל-to overtake באנגלית, ich nahm (den Hut) ab בניגוד ל-abnehmen בגרמנית. אמנם הרבים, הקובלים על העדר הפעלים המורכבים בעברית והמחפשים דרך למלא את החסר, רגילים לדבר על "פריפיקסים" בלי להבחין בין תחיליות ממש ובין תוארי-פועל, המצטרפים לפועל בצירוף קבוע, אע"פ שאינם מרכיבים בראש הפועל. אבל מוטב לנו שלא נוציא את המונח "פריפיקס"

תחילית" מידי פשוטו, אלא נבחר במונח מקיף יותר, שיכלול גם תחיליות ממש גם מלות-תיאור הבאות אחרי הפועל או הנפרדות ממנו. לשם כך אשתמש להלן במונח „ספוקה". תוספת המובן, הבאה למלה על-ידי הספוקה, יכולה להיות תיאור מצד המקום, מצד הזמן או מצד האופן והמידה. דוגמות מעטות תספקנה להבהיר את מהותן ותפקידן: jacere ברומית פירושו זרוק; injicere — אותו הפועל בתוספת in בראשו — עניינו זרוק פנימה, זרוק לתוך דבר, וממנו. כמובן: אינְקַצִיָה. — sagen בגרמנית יהוא אמור בעברית; voraussagen פירושו אמור מראש, כלומר: הַנְבֵא, וכך באנגלית predict מן, הרומית praedicere, המורכבת מן dicere (אמור) ומן prae- (לפני). — מספר הספוקות המתארות האלה בשפות הנדונות רב מאוד, וכמעט כל אחת מהן היא בעלת הוראות אחדות — הכול לפי העניין.

מלבד הספוקות המתארות עליי להזכיר עוד סוג אחד של ספוקות לועזיות — לא רק למען השלמות, אלא מפני שהבעת עניינם בעברית קובעת בעיה חמורה לעצמה. אלה הן התחיליות השוללות או המבטלות (privativa), אשר בבואן בראש מלה הופכות את משמעות המלה למשמעות המנוגדת. כשם שאנחנו משתמשים במלות אי-, בלתי-, לא- ואומרים, למשל, אי-צדק לעומת צדק, כך מצויות בלועזית ספוקות שוללות. גם בשמות-עצם ובשמות-תואר גם בפעלים. הפועל האנגלי do פירושו עשה; undo מורה על ביטול העשייה ועל הריסה. connect הוא חבר, אבל disconnect מביע ניתוק. sich gewöhnen בגרמנית פירושו

התרגל, ואילו sich abgewöhnen הוא ההפך: היגמל מהרגל.
 את הקשיים בהבעה ובגיוון ההבעה, הנובעים מחסרון
 כל הספוחות האלה בעברית, כבר ציינו סופרים רבים,
 וביניהם אבות התחייה של לשוננו בדור האחרון: אליעזר
 בן-יהודה, ד"ר יצחק אפשטיין, אחד-העם וביאליק. שלושה
 חוקרים עמדו על הבעיה ביתר פירוט ואף מצאו לה פתרון:
 יעקב זלוטניק, ד"ר בנימין קלאר ויא זיידמן. בדעתי
 לסכם כאן את עיקרי דבריהם של אלה, וסקירה זו תשמש
 לנו יסוד לדיון נוסף, שבו נראה, כי מסקנותיהם של האנשים
 האלה אמנם יפים ונכונים הם, אך אינם עונים אלא על חלק
 מן הבעיה כולה. משום כך יהיה עלינו לקבוע את היקף
 הפתרון שהושג ולהוסיף ולבקש עצה ותחבולה בתחום הנותר.
 זלוטניק, שמאמרו נדפס בקובץ "שפתנו" א, מרמז
 בקיצור על הצעת פתרון אחת, והוא דוחה אותה בלי לראות,
 כי כאן כבר ניתן לנו חלק קטן, אבל חשוב, ממבוקשנו. היה
 מי שהציע למצוא פועל עברי חדש לכל פועל לועזי בעל-
 ספוחה. אמנם אי-אפשר — וכפי שנראה אין צורך — להגשים
 דעיון זה, אבל למעשה יש לנו בעברית פעלים רבים,
 שתרגומם הלועזי הם פעלים מורכבים. הפועל העברי
 "הסגר", דרך משל, יתורגם לאנגלית: *deliver, give up*.
extradite ולגרמנית: *ausliefern, überliefern*, וכל אלה הם
 פעלים בעלי-ספוחות. פתחו נא מילון עברי-לועזי, ותמצאו
 בצד העברי פעלים פשוטים רבים, שמולם בצד הלועזי
 פעלים בעלי ספוחות. ואין אנו מסתמקים בפעלים המצויים
 במקורות בלבד; חידשנו פעלים רבים, שתמורותיהם

הלועזיות כוללות ספוחות, לפעמים תוך ידיעת המלה הלועזית ועל אף צורתה המורכבת, ולפעמים רק מתוך העברית לסיפוק צורכנו הפנימי.

הואיל והספוחות הן למעשה תוארי-פועל, מונה זלוטניק את הצורות שבהן בא תיאור הפועל בעברית, והן ארבע (מלבד התיאור ע"י תוארי-פועל קבועים):

(א) שני פעלים מפורשים זה אחר זה, המתמזגים למושג אחד, כגון: אל תרבו תדברו; ומיהרתם והורדתם; לא יוסיף יבוא.

(ב) פועל מפורש ואחריו פועל מתאר במקור עם למ"ד או בלעדיה, כגון: עשה להפליא, קרו מהר.

(ג) בחיפוך הסדר הזה: הפועל המתאר בא כפועל מפורש ואחריו בא הפועל, המציין את עיקר הפעולה, במקור עם למ"ד או בלעדיה, כגון: היטבת לראות; העמיק לשבת; יגביהו עוף; אל תוסף דבר.

(ד) שוב הפועל המתאר הוא פועל מפורש ואחריו מובעת עצם הפעולה, על-ידי שם-פעולה, כגון: תרבו תפילה; מאריך בתפילה.

זלוטניק בא לידי המסקנה, שצירוף שני פעלים באחת הצורות האמורות הוא הדרך להביע בעברית מת שמובע בלועזית על-ידי פעלים מורכבים. הוא נותן רשימה ארוכה של פעלים עבריים, העשויים לשמש פועלי-לוואי לפעלים אחרים. פעלים אלו באים בבניין קל או נפעל לציון פעולה עומדת, ובבניין הפעיל להוראת פעולה יוצאת. הרי מספר דוגמאות של פעלים כאלה בצירוף הספוחות הלועזיות.

שאת מקומן הן ראויות למלא: יצוא—הוצא (ex-, out-, aus-);
 בוא—הבא או: היכנס—הכנס (in-, ein-); עבור—העבר
 (trans-, over, über-); שוב—השב או חזור—החזר
 (re-, zurück-, wieder-); נטה—הטה (de→ab-); בדול—הבדל
 (dis-, auseinander-); רחוק—הרחק (ab-, away, fort-, weg-);
 קדום—הקדם (prae-, pre-, vor-).

דרך־אגב מזכיר זלוטניק דבר חשוב: לעתים אין כל
 צורך לחפש בעברית תרגום מלא לפועל הלועזי המורכב.
 אלא די לנו בפועל העברי הפשוט. אימתי? בשעה שבפועל
 הלועזי חשוב לעניין רק צד אחד, ודווקא הצד הזה מובע
 שם על־ידי הספוחה. אתה אומר, למשל: „המכונית עברה“.
 זממילא מובן, שהמכונית „נסעה ועברה“ כמו שמביע זאת
 הגרמני בפועל המורכב: vorbeifahren.

זלוטניק מביא לביסוס שיטתו מספר גדול של דוגמות
 ממקורותינו הספרותיים. עלינו להסתפק כאן בהבאת מעט
 מהרבה; אך נוסיף על כל צירוף עברי את התרגום הלועזי
 כדי להראות, שאמנם מובן חוסף מובן:

דחקתי ונכנסתי באנגלית: push in

בגרמנית: sich hineindrängen

ניתגנב העם לבוא באנגלית: steal in

בגרמנית: sich einschleichen

ירה החץ להעבירו באנגלית: shoot beyond

בגרמנית: über... hinauschiessen

באנגלית: climb up

מטפס ועולה

בגרמנית: hinaufklettern

דחפן והוציאן באנגלית: push out
 בגרמנית: herausstossen
 ואכלוהו ויכלוהו באנגלית: eat up
 בגרמנית: auffressen

ד"ר בנימין קלאר — בלשוננו לעם ג' — מגיע לידי אותו הפתרון, שהציע זלוטניק. הוא מקטרג על הלעות לשוננו, הנגרמת על-ידי תרגום מכני של הפעלים המורכבים הלועזיים ונותן מספר נוסף של ביטויים מן המקורות להדגים את דרך הבעתו של העברי.

גם י"א זיידמאן — ב"העולם" מכ"ו בטבת תש"ט — רואה את עיקר הפתרון לבעיתנו בשימוש בפועל כפול, ולראיה הוא מציג שורה ארוכה של מובאות, הן מן הספרות העתיקה הן מן הספרות החדשה, ממנדלי ומעגנון. משתי האפשרויות האחרות, שמזכירן זיידמאן, כבר ציינתי אחת למעלה, והוא השימוש בפועל פשוט אחד. דרך זו באה בחשבון-כשצד אחד של הוראת הפועל הלועזי המורכב אינו חשוב או שהוא מובן מאליו. לפי הצעה אחרת, המובאת בשם יצחק אפשטיין, יש להשתמש בבניינים שונים של שורש אחד כדי לתת לפועל את הגיוון הבא לו בלועזיות מן הספוחה.

הדרך העברית העיקרית להבעת מובנם של פעלים מורכבים לועזיים הוא אפוא השימוש בשני פעלים — לפתרון זה אנו מסכימים לפי שעה. אולם, כאשר אמרתי בקיצור ואפרט להלן, פתרון זה אינו אלא חלקי, ובתחום מסוים של אוצר לשוננו — בפרט במונחים מקצועיים — עלינו לבקש פתרון נוסף.

(סוף יבוא)